

УДК 81'367.4:070.41

DOI 10.31494/2412-933X-2018-1-5-101-107

Глазова С. М.,

кандидат філологічних наук,
Бердянський державний педагогічний університет,
svetglazova@gmail.com

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЯСНЮВАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У ТЕКСТАХ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Анотація

У текстах публіцистичного стилю основною передумовою використання пояснювальних конструкцій є намір адресанта розширити інформацію, довести до читача ту саму думку в кількох варіантах (іншими словами) дохідливо, щоб зацікавити адресата, переконати.

Аналіз функціонування пояснювальних висловлень у текстах публіцистичного стилю показує, що даний стиль мовлення посідає друге місце (після наукового) в ієрархії використанні мовцями аналізованих конструкцій. Ці одиниці в публіцистиці демонструють можливості вираження пояснювально-ототожнювального відношення на різних рівнях, відрізняючись характером компонентів, які їх структурують: слова, речення, відрізки тексту в різноманітних поєднаннях.

Ключові слова: пояснювально-ототожнювальні відношення, публіцистичний стиль, комунікація, семантика, мовленнєвий контекст.

Summary

The main precondition of using the explanatory expressions in the texts of journalistic style is the sender's intention to expand the information and to show to the reader the same thought in several variants (in other words) efficiently in order to interest the addressee and to convince him.

The analysis of functioning the explanatory expressions in the texts of journalistic genre indicates that this style of speech takes the second place (after scientific) in the hierarchy of using the analyzed structures by speakers.

Key words: explanatory and identified relations, journalistic style, communication, semantics, speech context.

Пояснювально-ототожнювальне значення, або власне-пояснення, основою якого є тотожність явищ одного рівня (денотативного, сигніфікативного або номінативного), становить основний вияв семантики пояснення. Це відрізняє його від уточнювального й узагальнюваного різновидів пояснення із притаманною їм тотожністю різнорівневих сутностей, що співвідносяться як загальне й часткове, абстрактне і конкретне.

Аналіз такого специфічного синтаксичного явища, яким є пояснення, в розрізі його живої реалізації детермінований антропологізацією синтаксичної науки, бо неможливість цілісного розуміння будь-якого мовного явища без звернення до проблеми його реалізації в ситуації реального спілкування була доведена багатьма лінгвістами ХХ століття

(Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Ш. Балі, Ф. Бацевич, А. Вежбицька, І. Вихованець, М. Ляпон, Дж. Серль та ін.). Комунікативний аспект дослідження пояснювальних конструкцій передбачає залучення поняття мовленнєвого контексту як того достатнього смислового оточення, яке дозволяє більш чітко й аргументовано простежити закономірності утворення й функціонування пояснювальних конструкцій. Непересічного значення в цьому розумінні набуває дослідження умов формування пояснення в текстах різних стилів мовлення, зокрема публіцистичного. Це достатнє смислове оточення, яке дозволяє більш чітко й аргументовано простежити закономірності утворення й функціонування пояснювальних конструкцій. Звернення в роботі до з'ясування особливостей функціонування недостатньо вивчених пояснювальних конструкцій у публіцистичному мовленнєвому контексті свідчить про **актуальність** обраної теми. Детермінованість пояснювально-ототожнювальних конструкцій комунікативними чинниками, екстралінгвістичними факторами (конситуацією, контекстом, учасниками спілкування) є тими достатніми підставами, які визначають потребу більш глибокого вивчення досліджуваного явища саме у функціональному аспекті.

Мета статті – проаналізувати пояснювальні відношення у специфічних синтаксичних конструкціях публіцистичного стилю, який посідає друге місце (після наукового) в ієрархії використанні мовцями даних конструкцій.

Не можна пройти повз той факт, що дослідниками пояснювальних конструкцій у цілому подавалася характеристика функціональної значущості другої (пояснювальної) частини. Так, зокрема вказувалося на те, що друга частина подає інформацію більш сконденсовано, спрощено, зрозуміліше тощо. Щоправда, при цьому ігнорувалися ті випадки, коли пояснювальний компонент виступав складнішим інформативно й конструктивно порівняно з пояснюваним. М. Ляпон спробувала пояснити цей феномен через констатацію складного принципу, на якому ґрунтується пояснення “альтернатива – тлумачення – градація” [6, 87], зазначаючи, що поява другого, складнішого компонента конструкції умотивована тим, що мовець керується потребою більш точного позначення того ж фрагменту дійсності, але з елементами деталізації, каузації, уточнення тощо [6, 82–88]. Проте таке пояснення швидше аргументує семантичну нерівнозначність компонентів пояснювальної конструкції, ніж дає відповідь на питання, чому мовець використовує пояснювальний компонент, що дублює в цілому інформацію пояснюваного. Це дало підстави виділити в роботі більш загальний критерій для визначення семантичної функції пояснювального компонента, означивши її як інтерпретативну. Потреба в інтерпретації виникає у мовця не як наслідок семантичної недостатності першого

компонента, навіть не як комунікативна недостатність першого висловлення. Ідеться про оцінку мовцем адекватності позначення означуваному й зрозумілість цього позначення слухачеві. До речі, М. Ляпон цілком слушно вказує на те, що підставою для появи другого компонента є комунікативна необхідність [6, 82]. Звернення до інтерпретації зумовлене турботою про досягнення мети комунікації, певного комунікативного, прагматичного завдання, заради якого твориться висловлення в цілому. Підставою для появи другого компонента слід вважати чинники прагматичні, які й скріплюють пояснювальну конструкцію в одне формально-змістове й комунікативне ціле. Саме неврахування цього факту заважало осмисленню цілісності й окремішності пояснювального значення з-поміж інших значень.

Очевидно, що в процесі творення пояснення мовець намагається пов'язати в пояснювальній частині всі релевантні для адекватної репрезентації ситуації дійсності елементи (своє бачення, узгоджене з антиципацією фокусу бачення реципієнта, ситуацію, жанр мовлення, стиль спілкування тощо), які, взаємно впливаючи, детермінують семантичний характер висловлення в цілому. Однак лише прагматична ціль, мета комунікації визначають цілісність висловлення й можливість у певній ситуації репрезентувати його частини як семантично рівнозначні. Так, наприклад, висловлення із невластивою прямою мовою *Пан Зінкевич викликає мене, показує злополучні розписки і починає натякати, що ці гроші витрачені на якусь російську музику, тобто – фактично вкрадені мною та моїм спільником Жаданом. Виявляється, прізвища музикантів – Мясоєдов, Жихарєв, Єськов та Балалаєв – його дуже занепокоїли* (А. Кокотюха) можна перефразувати так: - *Ви витратили гроші не за призначенням, а на якусь російську музику, у такому прихованому формулюванні слухач (у цьому разі А. Кокотюха) вбачає іплікацію звинувачення в злочині (пресупозиція “витрата грошей не за призначенням”).* Саме ця пресупозиція дозволяє слухачеві в акті передачі прямої мови непрямою поставити знак рівності між ситуаціями “витратити гроші на російську музику” (натяк мовця, непряме звинувачення) та “вкрасти гроші” (розуміння натяку слухачем, викриття звинувачення) і тим самим досягнути прагматичної мети – показати упослідженість мовця, а відтак переконати читача у своїй безневинності. Отже, прагматична ціль формування пояснювального висловлення в цьому випадку виступає тим чинником, який визначає необхідність розуміння компонентів висловлення як рівнозначних за своїм диктумним змістом.

Питання взаємодії мови та мовлення – одне з найбільш важливих у лінгвістиці, оскільки система будь-якої мови працює на кінцевий результат – вираження мовцем усієї багатогранності світу й свого індивідуального бачення його. Слід відзначити, що пояснювальні конструкції займають певні

узуси в усіх функціональних стилях, тобто в тому чи іншому стилі вони посідають відповідне місце щодо своєї поширеності.

Картотека пояснювальних конструкцій, яка формувалася шляхом суцільної вибірки з текстів різних функціональних стилів, засвідчила позиції лідерства наукового, публіцистичного та офіційно-ділового стилів. Це можна пояснити очевидно тим, що вони тяжіють до точного вираження думки, тобто ставлять собі на меті повне й однозначне розуміння реципієнтом логіки, яку закладає автор висловлювання в певну сенсацію. А сполучникові пояснювальні конструкції і є тим засобом, котрий сприяє спрямуванню реципієнта в потрібному напрямку, наприклад: *Страшно чути, що щодня в Україні народжується 1300 дітей, а позбавляється батьківської опіки 50! І все-таки дуже приємно знати, що щодня громадяни України всиновлюють 7 дітей, іноземці – 5; улаштовують у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу (ДБСТ) – 8 дітей, а під опіку і піклування – 40. **Тобто** в тій чи іншій формі знаходять сім'ю 60 дітей* (Із газети).

Як засвідчує аналіз, специфіку пояснювального компонента, а таму й характер пояснення багато в чому визначає жанр комунікації. Так, у текстах публіцистичного стилю основною передумовою використання пояснювальних конструкцій є намір адресанта розширити інформацію, довести до читача ту саму думку в кількох варіантах (іншими словами) дохідливо, щоб зацікавити адресата, переконати. Наприклад, у газеті “Київ” більш імовірним буде прагнення до надлишковості у роз'ясненні певних положень: *А найбільшою перешкодою на шляху до виконання цього завдання є закоренілий моральний нігілізм, **тобто** зневажання моралі у суспільстві* (Із газети); *Звісно, ми намагаємося “подовжити” сезон, **тобто** зробити так, щоб до нас їхали не тільки в грудні, січні і лютому, а цілий рік* (Із газети).

Жанр засобів масової інформації визначатиме інша закономірність ніж, наприклад, наукової чи науково-популярної статті. Мовець відходитиме від термінологічного, вузькопрофесійного слововжитку й удаватиметься до розмовного стилю викладу, наприклад: *У людей, які страждають на хронічними захворюваннями, особливо ендокринними і серцево-судинними, нервова система стає більш лабільною, **тобто** людина швидше “заводиться” від будь-яких подразників, в тім числі й звукових* (Із газети). Такі особливості пояснювальної частини в наведених прикладах керовані бажанням (інтенцією) авторів бути зрозумілими для читача, наблизити інформацію до потенційних реципієнтів й у такий спосіб вплинути на них.

Засоби масової інформації орієнтовані на широке коло читачів, тому спостерігаємо залучення пояснювальних висловлень із метою більш зрозумілого й реального подання певних ситуацій, наприклад: *Пов'язана з глобальним потеплінням зміна глобальної структури атмосферної*

циркуляції, **тобто** шляхів переміщення циклонів і антициклонів, призведе в цілому по земній кулі до збільшення площ континентів, схильних до посухи, уп'ятеро (Із газети); Зрозуміло, що так відбувається, коли: а) ви не обтяжені проблемою де взяти гроші; б) ви купили нову квартиру і у вас є де жити, **тобто** не треба постійно щось там переставляти, кудись увозити, щоб надати ремонтникам фронт работ; в) про цю квартиру (дачу) ви довго мріяли, вона вам навіть снилася (Із газети).

Дослідження особливостей функціонування пояснювальних конструкцій в публіцистиці визначає принцип, на якому формується пояснювальне відношення й яким керується мовець під час утворення компонентів конструкції. Мова йде про те, що комунікативну потребу до найповнішого взаєморозуміння з читачем (слухачем) публіцист ставить вище за власні пріоритети. З іншого боку, у русі до адресанта автор публікацій не забуває й про власну потребу – представити свою позицію якнайточніше щодо її логічної співвіднесеності з ситуацією дійсності та комунікативною ситуацією. Саме за допомогою використання пояснювальних конструкцій йому вдається в одному акті мовлення представити себе найбільш адекватно й у такий спосіб реалізувати основне призначення мови – комунікацію з метою порозуміння. Таким чином, тотожність диктумного змісту компонентів пояснювальних конструкцій формується під впливом комунікативної потреби мовця бути зрозумілим і точним у вираженні свого погляду на світ. Отже, екстенсивність досліджуваного явища дійсно може бути пояснення через закладену в ньому суперечність – боротьбу мовного принципу надлишковості й мовленнєвого принципу потреби зрозумілості.

Домінуюча на сьогодні думка, про те, що мовлення є ширшим поняттям, ніж мова [5, 12–20], і що саме воно (мовлення) має бути об'єктом більш уважного осмислення лінгвістів, має під собою підстави. Це твердження набуває особливої актуальності в газетному контексті осмислення пояснювальних конструкцій. Їх природа, що характерно журналістиці взагалі, ґрунтується на позначенні різними словами того самого явища, не узгоджується із законом економії мовних засобів, тяжінням до конденсації думки в мінімумі мовних засобів. Наведені міркування, а також урахування факту комунікативної детермінованості пояснення дає змогу стверджувати, що сферою народження пояснювальних конструкцій є мовлення як процес, характерними рисами якого є пошук, реалізація потреби газетяра до висловлення себе, до комунікації з читачами за допомогою мовних засобів, але в такий спосіб, щоб процес спілкування був оптимальним шляхом до порозуміння. Виразно це засвідчує такий мовленнєвий контекст: *На мою думку, лише у таких структурах, можна використати у позитивному сенсі характерну рису української ментальності, що означена прислів'ям –*

“де два українці там три гетьмани”, розуміючи під третім синергетичний ефект від поєднання зусиль двох реальних індивідуумів.

Останнє стане можливим лише у випадку формалізації та створення таких внутрішніх правил взаємодії у структурі, які впорядкують і синхронізують роботу великої кількості людей та знімуть причини особистісних і групових конфліктів.

Тобто мова йде про широке застосування принципів динамічної електронної демократії у роботі суспільних структур – партій та громадських організацій – коли рішення ухвалюються усіма членами в режимі реального часу, коли у тому ж режимі визначаються рейтинги та рівень довіри до відповідальних виконавців із невідворотним відстороненням їх у випадку зниження цих показників до певного значення. Чи не на схожих принципах свого часу будувалася козацька спільнота в Україні? (“Українська правда”, 11.12.2009).

Або Вони з тупою впертістю на різноманітних ток-шоу вовтузяться кожен на своєму майданчику, доводячи, з одного боку, що людина ідеалістична і моральна не може хотіти ковбаси, а з іншого – що той, хто може і хоче заробляти на образну “ковбасу”, **тобто** забезпечувати себе і родину і захищає це право, не може хотіти української мови і культури в Україні (“Українська правда”, 16.12.2009). У цих прикладах мовцем використовується пояснювальна частина як засіб більш глибокого емоційного впливу на слухачів та їхні переконання.

Дійсно, ці одиниці в мові публіцистики демонструють можливості вираження пояснювально-ототожнювального відношення на різних рівнях, відрізняючись характером компонентів, які їх структурують: слова, речення, відрізки тексту в різноманітних поєднаннях. Аналіз функціонування пояснювальних висловлень у текстах публіцистичного стилю показує, що даний стиль мовлення посідає друге місце (після наукового) в ієрархії використанні мовцями аналізованих конструкцій.

Комунікативний аспект дослідження пояснювальних конструкцій в публіцистиці передбачає залучення поняття мовленнєвого контексту. Це достатнє смислове оточення, яке дозволяє більш чітко й аргументовано простежити закономірності утворення й функціонування пояснювальних конструкцій.

У межах пропонованого дослідження немає можливості вичерпного окреслення й з'ясування цих проблем, але цілий ряд спостережень, здійснених під час аналізу пояснювальних речень як синтаксичного явища, що широко функціонує в текстах публіцистичного стилю, можуть стати в нагоді для подальшого вивчення унікального мовного явища, яким, безсумнівно, є пояснювальні висловлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – [2-е изд., испр.]. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.

2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи / В. А. Звегинцев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 308 с.
5. Кирпичникова Н. В. О синтаксическом термине пояснение / Н. В. Кирпичникова // Исследование по современному русскому языку / под ред. Т. М. Ломтева. – М. : Изд. Моск. ун-та, 1970. – С. 96–112.
6. Ляпон М. В. Смысловая структура сложного предложения и текст. К типологии внутритекстовых отношений / М. В. Ляпон. – М. : Наука, 1986. – 200 с.
7. Музафарова А. К. Пояснительные отношения в конструкциях с временными определителями, выраженными словоформами с темпоральным значением и придаточными времени / А. К. Музафарова // Сложное предложение / под ред. Г. П. Уханова. – К. : КГУ, 1979. – С. 70–78.

Стаття надійшла до редакції 22 квітня 2018 року